

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

LEGAL SECURITY OF RESTORATION OF THE NATURAL RESOURCES OF UKRAINE DURING THE WAR AND IN THE POST-WAR PERIOD

Бредіхіна В.Л., к.ю.н.,

доцентка кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Вертегел Є.П., студентка IV курсу господарсько-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Куртіш Л.А., студентка IV курсу господарсько-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню актуальних питань щодо правового забезпечення відновлення природного потенціалу України у воєнний та післявоєнний період. Розкрито особливості правового регулювання до планування відновлення (відтворення) природних ресурсів до воєнних подій у національному законодавстві України. Проаналізовано актуальні дослідження фахівців як природничих, так і еколого-правової науки з метою виявлення сучасних тенденцій та підходів до відновлення природно-ресурсного потенціалу України та окремих природних ресурсів. Виявлено, що основною сучасною тенденцією, яка простежується у роботах науковців, є обґрунтування доцільності екосистемного підходу до відновлення (відтворення) природних ресурсів. Наведено причини забруднення земель під час воєнних дій, до яких входять: залишена знищена військова техніка, вибухи снарядів, ущільнення ґрунтів, розмінування та їхнє виснаження аграріями через недотримання правил сівозмін. Розглянуто та з'ясовано зміст основних правових форм відновлення земель, а саме рекультивативні порушених земель; консолідації земель сільськогосподарського призначення; консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель. Проаналізовано заходи, які допоможуть відновити сільськогосподарський та природний потенціал деокупованих областей України. Серед них виділяються: гуманітарне розмінування, рекультивативна та оновлення іригаційних систем. Наведено кроки, які вже зробила Україна для початку відновлення свого природно-ресурсного потенціалу. Зокрема це – прийняття нормативно-правових актів щодо особливостей використання окремих природних ресурсів в умовах воєнного стану, розробка методик визначення шкоди та розрахунку збитків, ґрунтам, водним ресурсам та атмосферному повітрю внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; приєднання до європейської програми «LIFE» та проведення Міжнародної конференції з відновлення України 4 – 5 липня 2022 року в Швейцарії. Розглянуто довідкову складову проєкту Плану відновлення та розвитку України. Наведено ключові реформи, які необхідно провести для відновлення і подальшого забезпечення чистого та безпечного довкілля, а також розглянуто результати, які будуть досягнуті внаслідок успішного виконання наведених реформ.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал; збройна агресія; відновлення (відтворення) природних ресурсів; шкода навколишньому природному середовищу; екосистемний підхід.

The article is devoted to the coverage of topical issues regarding the legal support for the restoration of the natural potential of Ukraine in the war and post-war period. The peculiarities of the legal regulation of planning the restoration (reproduction) of natural resources before military events in the national legislation of Ukraine are revealed. Modern research by specialists in both natural and environmental and legal sciences was analyzed with the aim of identifying modern trends and approaches to restoring the natural resource potential of Ukraine and individual natural resources. It was revealed that the main modern trend, which can be traced in the works of scientists, is the justification of the feasibility of the ecosystem approach to the restoration (reproduction) of natural resources. The causes of land pollution during hostilities are given, which include: abandoned and destroyed military equipment, projectile ruptures, soil compaction, demining, and their exhaustion by farmers due to non-compliance with the rules of crop rotation. The content of the main legal forms of land restoration, namely reclamation of disturbed lands, was considered and clarified; consolidation of agricultural lands; preservation of degraded, unproductive and technogenically polluted lands. The measures that will contribute to the restoration of the agricultural and natural potential of the de-occupied regions of Ukraine have been analyzed. Among them stand out: humanitarian demining, reclamation and renewal of irrigation systems. The steps that Ukraine has already taken to start restoring its natural resource potential are given. In particular, this is the adoption of legal acts regarding the specifics of the use of certain natural resources under martial law, the development of a methodology for determining damages and calculating damages caused to land, soil, water resources, and atmospheric air as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine; joining the European LIFE program and holding the International Conference on the Reconstruction of Ukraine on July 4-5, 2022 in Switzerland. The environmental component of the project of the Recovery and Development Plan of Ukraine was considered. The key reforms that need to be implemented to restore and further ensure a clean and safe environment are outlined, and the results that will be achieved as a result of the successful implementation of these reforms are considered.

Key words: natural resource potential; armed aggression; restoration (reproduction) of natural resources; damage to the natural environment; ecosystem approach.

Вступ. Відновлення природних ресурсів завжди було актуальною темою, адже людина через свою діяльність умисно або необережно завдає їм шкоду. Найбільше від антропогенної діяльності страждають ґрунти. В мирні часи вони потерпали від ерозії, підтоплення, засушення, а також через техногенне, радіаційне, біологічне та хімічне забруднення. Однак внаслідок воєнних дій відбувається ще більш масштабна катастрофа, яка торкається всіх природних ресурсів та екосистем. Віроломна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила й продовжує наносити тяжких втрат як мирному населенню, громадській та економічній (промисловій) інфра-

структурі, так і завдає величезної шкоди навколишньому природному середовищу та його природним ресурсам. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) російська агресія вже завдала збитків довкіллі на понад 36 млрд євро. З них шкода від забруднення ґрунтів – 11,4 млрд євро, забруднення повітря – 24,6 млрд євро. Від збройної агресії постраждали й екосистеми. Зокрема, під окупацією та в зоні бойових дій опинились близько 600 тис. га лісів, окуповано 149 лісництв, внаслідок чого нанесено шкоди лісовому господарству на 18,7 млрд грн [1]. Отже, основні природні ресурси, що завжди були і є матеріальною опо-

рою та сировиною, в тому числі й продовольчою, для існування національної економіки та життєдіяльності населення (земельні, водні, лісові, рослинні, тваринні та ін.), сьогодні, як бачимо, зазнають тяжких втрат і потребують відновлення свого якісного стану, а в багатьох випадках і відтворення своєї чисельності та обсягів. Тому з гострою актуальністю в сучасних реаліях постають питання політичного, правового, організаційного та технічного забезпечення збереження та відновлення всього природно-ресурсного потенціалу нашої країни, які треба починати вирішувати вже сьогодні.

Метою наукового пошуку є дослідження екологічної ситуації, що склалася внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України, зокрема впливу воєнних дій на стан природних ресурсів, аналіз чинного законодавства у царині забезпечення відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів в сучасних умовах, а також виокремлення основних напрямів подальшого розвитку правового регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері у повоєнний період.

Досягненню цієї мети сприятиме реалізація наступних завдань:

- аналіз негативного впливу бойових дій на стан природних ресурсів та комплексів;
- окреслення основних напрямків, форм та способів відновлення (відтворення) природних ресурсів;
- дослідження екологічних стратегій та програм, які були прийняті починаючи з 2014 р. для відновлення окремих областей України, а також європейських та національних програм, які спрямовані на відновлення всієї України в цілому та її екологічного стану зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуальним проблемам раціонального використання та відновлення природних ресурсів та екосистем були присвячені роботи таких вчених, як: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, Н.С. Гавриш, А.П. Гетьман, М.А. Дейнега, О.В. Донець, В.М. Єрмоленко, Т.В. Лісова, В.Л. Мунтян, Є.П. Суєтнов, В.І. Вороненко, О.О. Ласло, С.М. Белінська та інші. Питання відновлення природних ресурсів України безпосередньо у воєнний та післявоєнний період в своїх працях також висвітлювали: В.В. Корнієнко, В.Є. Джига, А.О. Седов, З.П. Паньків та інші.

Виклад основного матеріалу. Віроломне вторгнення Російської Федерації на територію України потягло за собою жакливі наслідки для всіх природних ресурсів, особливо для земельних. Загальновідомо, що земля є одним із найважливіших природних ресурсів і являє собою складну екосистему, адже ґрунти є джерелом енергії та місцем перебування та розвитку для багатьох живих організмів, таких як лишайники, гриби, мохи, мікроорганізми, тварини, рослини, а також для природних об'єктів, таких як ліси, озера та річки тощо. На жаль, сьогодні масштаби екологічної катастрофи внаслідок війни вражають, адже великий масив земель з їх природними ресурсами у східному, північному та південному регіонах України пошкоджений чи знаходиться в окупації, де зазнає значних руйнувань, суттєвих втрат та шкоди. Зокрема, забруднення земель та інших природних ресурсів сьогодні здійснюється внаслідок:

1) великої кількості знищеної військової техніки, яка знаходиться на поверхні ґрунту. Вона забруднює землю через виток паливо – мастильних матеріалів, а в подальшому й через те, що перетворюється на металобрухт. Чим більше іржава техніка стоїть на землі, тим більше вона отрує довшіми токсичними металами, які потім потрапляють у ґрунтові води;

2) вибуху снарядів. Боєприпаси виготовляються із чавунного сплаву, до якого додають залізо, вуглець, мідь та сірку. Внаслідок вибуху, всі ці речовини потрапляють у ґрунт і з часом починають окислюватися. Потім вони починають входити до колообігу речовин довкілля

та включаються до харчових ланцюгів, що призводить до випалювання рослин та органічних речовин, що знаходяться в ґрунті. Також, внаслідок вибуху в атмосферне повітря виділяються токсичні гази (оксид азоту, оксид сірки, монооксид карбону), які згодом повертаються у землю через кислотні дощі, що, в свою чергу, завдають опіків рослинам.

3) ущільнення ґрунтів. За даними досліджень Voorhees W. B., техніка вагою у 10 тон ущільнює ґрунт до глибини 60 см, а вага лише одного танку складає близько 40 тон. Ущільнення ґрунту спричиняє зменшення продуктивності (врожайності) рослин на 40-60%. Також відбуваються зміни в екосистемах, на відновлення яких знадобляться роки [2].

4) розмінування. Звичайно, що така діяльність може бути небезпечною не тільки для життя та здоров'я людини, а ще й для навколишнього середовища. У міжнародному праві існують нормативи та стандарти розмінування, зокрема це Міжнародні стандарти протимінної діяльності (IMAS), Міжнародні технічні рекомендації щодо боєприпасів ("IATG") і стандарти Міжнародної організації зі стандартизації ("ISO"), яких обов'язково потрібно дотримуватися задля збереження довкілля. Однак, інколи відповідальні особи можуть ненавмисно завдати шкоду навколишньому природному середовищу, що призведе до наслідків, подібних від вибуху боєприпасів. Тому після такого розмінування потрібно ще очищувати землю від залишків хімічних речовин, які в ній залишаються.

Крім того, виснаження ґрунтів та інших природних ресурсів може відбуватися і внаслідок їх надмірної експлуатації, що викликана окупацією території або ж обмеженням доступу до земель, які заміновані. Через це на землях України фермери намагаються компенсувати недостачу сільськогосподарської продукції шляхом її надмірного вирощування, не дотримуючись правил сівозміни.

Вказане говорить про необхідність пошуку та прийняття невідкладних заходів щодо відновлення (відтворення) багатьох природних ресурсів за для забезпечення економічної, енергетичної та продовольчої безпеки нашої держави.

Слід зазначити, що питання відновлення (відтворення) природних ресурсів неодноразово підіймалися та знайшли своє закріплення ще до воєнних подій у національному законодавстві. Так, нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед основних завдань екологічного законодавства закріплено збереження й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище. Діюче природно-ресурсове законодавство також містить норми, що прямо чи опосередковано регулюють процеси відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів. Зокрема, Земельний кодекс України серед завдань охорони земель закріплює забезпечення відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель (ст. 163), встановлення нормативів в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів (ст. 165), проведення рекультивациі порушених земель (ст. 166); здійснення консервації деградованих та малопродуктивних земель (ст. 172). Лісовий кодекс України містить цілу главу, присвячену відтворенню лісів, яке здійснюється з метою досягнення оптимальної лісистості, підвищення корисних властивостей лісів, поліпшення їх якісного складу, підвищення їх продуктивності та біологічної стійкості (ст. 79 ЛК України). Закріплені й інструменти для відтворення лісів – це їх відновлення та лісорозведення.

В значній мірі сприяють відновленню природних ресурсів та комплексів й водоохоронні заходи, закріплені Водним кодексом України (глава 20 ВК України); заходи щодо охорони тваринного світу, передбачені фауністичним законодавством (наприклад, ст. ст. 36,37,39 та ін. ЗУ

«Про тваринний світ»); способи відтворення природних рослинних ресурсів, запроваджені нормами флористичного законодавства (ст. ст. 23,24 ЗУ «Про рослинний світ») та ін.

Важливість та необхідність збалансованого використання, збереження та відновлення (відтворення) природних ресурсів заявлена і у державних політичних документах. Концептуальні напрями державного регулювання у зазначеній сфері подекадно декларувались у Основних засадах (стратегіях) державної екологічної політики України на період до 2020 року та до 2030 року. Окреслення мети прийняття цих документів дозволяє прослідкувати, яке місце займають охорона довкілля та питання відновлення (відтворення) природних ресурсів у державній екологічній політиці на певному етапі розвитку. Якщо у Стратегії на період до 2020 р. підкреслювалася підпорядкованість екологічної політики соціально-економічному розвитку держави, то у Стратегії до 2030 р. декларується необхідність запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України [3], [4]. З визнанням неможливості продовження «споживчого» ставлення до використання природних ресурсів, однобічного підходу до їх збереження та відтворення, Україна з інтегруванням у міжнародний простір імплементує стандарти розвинених країн у сфері охорони, відтворення (відновлення) природних ресурсів. Зокрема, відповідно до Додатків ХХХ та ХХХІ до Угоди про Асоціацію з ЄС Україна взяла на себе зобов'язання привезти у відповідність законодавство України з директивами у сфері: управління водними ресурсами, включаючи морське середовище – № 91/676/ЄС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел (на основі якої був прийнятий Наказ Міндовкілля «Про затвердження Методики визначення зон, вразливих до (накопичення) нітратів 15.04.2021 № 244»); у сфері охорони природи – № 2009/147/ЄС про захист диких птахів («Пташина» директива) та № 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни («Оселищна» директива), на основі якої був розроблений законопроект № 4461 «Про території Смарагдової мережі»; у сфері управління відходами та ресурсами – № 2008/98/ЄС про відходи, на основі якої 20 червня 2022 р. прийнятий Закон України «Про управління відходами», який набере чинності 09 липня 2023 р.), що побічно впливає на збереження природоресурсного потенціалу країни, впроваджуючи заходи ефективного управління відходами з метою захисту ґрунтових вод, вилучення та знешкодження біогазу та фільтрату, контроль викидів в атмосферне повітря, забруднення ґрунтів і підземних вод.

Необхідно також відмітити, що проблеми відновлення окремих природних ресурсів стали предметом досліджень багатьох фахівців як природничих, так і еколого-правової науки. Основною сучасною тенденцією, яка простежується у роботах науковців, є обґрунтування доцільності екосистемного підходу до відновлення (відтворення) природних ресурсів. Так, Г.В. Анісімова та О.В. Донець у своїй праці наголошують на першочерговій увазі держави на відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів у своїй екологічній політиці задля збереження природно-ресурсного потенціалу України та подолання загроз, які несуть з собою втрата біорізноманіття, виснаження й руйнування екосистем для людства загалом й українського народу зокрема. Обґрунтовуючи необхідність акумулювання зусиль для відновлення ресурсного потенціалу, авторки апелюють до економічних переваг збереження біорізноманіття та важливості для кожної людини забезпечення екологічної безпеки як екзистенційної складової достатнього рівня життя. [5, с. 12].

В контексті дослідження екосистемного підходу до використання та відновлення природних ресурсів окремо заслуговують на увагу праці Є. П. Суетнова В одній із

своїх робіт автор розглядає екосистемний підхід як найвищий рівень розвитку теоретичних засад функціонування системи екологічного права, що вимагає перехід від одностороннього бачення певного природного ресурсу як джерела сировини до розуміння взаємопов'язаності і взаємозумовленості природних процесів, що виникають у природному середовищі. Зокрема, автор розглядає принцип екосистемного підходу в межах інституту природокористування, оскільки останній вимагає врахування взаємозв'язків у природі та незаподіяння у процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим ресурсам та навколишньому природному середовищу в цілому [6, с. 99-100]. Досить оригінально автор визначив й місце екосистемного підходу у системі принципів екологічного права, не бажаючи виокремити його як окремий принцип нарівні з іншими принципами екологічного права, та відмовляючись «розчиняти» його в інших принципах, як от в принципі комплексного природокористування. Для характеристики принципу екосистемного підходу використовується термін «квінтесенція», оскільки цей принцип буквально «пронизує» інші принципи, одночасно виступаючи їхньою основою [6, с. 103].

Зі свого боку О. В. Донець аналізує необхідність запровадження принципу правового забезпечення екосистемного підходу до відновлення (відтворення) природних ресурсів, обґрунтовуючи закономірність відмови від диференційованого об'єктного підходу на користь реставрації екосистеми в цілому об'єктивно існуючими зв'язками між природними об'єктами, взаємозалежністю кількісних і якісних показників природного об'єкта та екосистеми в цілому. Щодо місця цього принципу серед інших принципів екологічного права, авторка погоджується з позицією Суетнова Є. П. та відводить йому особливе місце в системі принципів екологічного права з огляду на таке: «він (принцип правового забезпечення екосистемного підходу до відновлення (відтворення) природних ресурсів) є не лише основою для виникнення та формування інших принципів забезпечення відновлення природи, оскільки акцентує увагу на нерозривності всіх природних об'єктів, але й є основою для об'єднання окремих правових норм в єдиний еколого-правовий інститут для відтворення (відновлення) природних ресурсів і комплексів» [7, с. 72-73].

У своїх роботах Т. В. Лісова, досліджуючи питання відновлення такого природного ресурсу як земля, також наголошує на необхідності застосування принципу екосистемного підходу до відновлення земель – йдеться про відновлення земель як законодавчо забезпечену систему заходів, спрямованих на повернення землям їх первісного якісного стану разом з відтворенням розташованих на їх поверхні об'єктів рослинного світу, в тому числі лісів, а також об'єктів тваринного світу [8, с. 95].

На основі викладеного вбачаємо за потрібне зробити деякі попередні висновки. Можна стверджувати, що у національному законодавстві були і є дієві інструменти, які можуть стати підґрунтям, своєрідною базою для відновлення (відтворення) природних ресурсів та екосистем в принципі. Наукові дослідження також підтверджують це. Вказані вище міркування науковців можуть бути теоретичною основою для формування підходів до відновлення (відтворення) природних ресурсів і, на наш погляд, стануть корисними в процесі формування правових позицій у цій царині в сучасних реаліях. Але чи всі зазначені інструменти, способи та методи зможуть працювати під час війни та у післявоєнний період, покаже практика та час.

В рамках мети та завдань цієї статті розглянемо основні напрями та способи відновлення природних ресурсів, які можуть бути використані в сучасних умовах. Так, основними правовими формами відновлення земель є: рекультивация порушених земель; консолідація сільськогосподарського призначення; консервація деградованих, малопродуктивних та техногенно забрудне-

них земель. Рекультивация спрямована на відновлення та покращення ґрунтового покриву, а також на поліпшення продуктивності земель. При чому це стосується не тільки земель сільськогосподарського призначення, а й усіх земель інших категорій (водного фонду, лісогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, рекреаційного призначення, оздоровчого призначення, промисловості та ін.) [9, с. 201]. Наступна правова форма – консервація земель – являє собою строкове припинення їхнього господарського використання, а також їхнє заліснення чи залуження. Метою цієї правової форми є поліпшення їхньої продуктивності та родючості. Консервуватися можуть землі трьох видів: 1) деградовані – це: а) земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; б) земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші; 2) малопродуктивні – це сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним [10, ст. 171]; 3) техногенно забруднені – це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей [10, ст. 169]. На думку науковців, відновлення земельних ресурсів має відбуватися із поєднанням усіх трьох правових форм, однак в сучасних умовах переважаючою має бути консервація, оскільки існує дуже багато полів та земельних ділянок, які понівечені боєприпасами та військовою технікою, а такі землі прирівнюються до техногенно забруднених.

Варто зазначити, що буквально у передвоєнний час була прийнята низка нормативних актів, що регулюють земельні відносини, пов'язані, зокрема й з відтворенням земель та підвищенням родючості ґрунтів. Передусім, це оновлення Порядку консервації земель, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 35 [11]; схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель [12] та ін. Відповідно до останніх, консервація земель, як і раніше, мала б здійснюватися шляхом припинення чи обмеження їх господарського використання у порядку, передбаченому законодавством, на визначений строк та залуження, заліснення або ренатуралізації. На цій основі така трансформація деградованих та інших постраждалих земель могла б дати змогу: а) збільшити площі земель під об'єктами природно-заповідного фонду; б) розширити площі лісовкритих територій. Отже, як бачимо проблема мала б вирішуватися комплексно, з урахуванням екосистемного підходу. Але війна змусила спрямувати правотворчі та організаційні процеси в іншому напрямку.

Із запровадженням воєнного стану на порядку денному терміново постали питання вивільнення земельних ділянок та передачі їх для розташування виробничих потужностей підприємств та інших промислових об'єктів, переміщених із зони бойових дій, прифронтових або потенційно тимчасово окупованих територій; забезпечення продовольчої безпеки (для цього – пролонгація орендних та інших договірних відносин щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення). Для вирішення оголошених проблем були внесені зміни до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану [13], а також створення умов для забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану [14]. Аналізуючи дані документи, на жаль, можна констатувати, що мова про відновлення земель та ґрунтів в них вже не ведеться. А Порядок консервації земель не зазнав жодних змін, які б діяли на час воєнного стану.

Водночас на значній території України, зокрема в Донецькій та Луганській областях склалася важка ситуація з прогнозованими темпами рекультивации порушених земель та відтворення ресурсного потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Звичайно, що для вирішення цього завдання першочерговим є забезпечення безпеки обробки та використання земель. Україна ГО «Асоціація саперів України» повідомляє, що станом на 21 березня 2022 року орієнтовна загальна площа небезпечних територій (підозрювані та підтверджені райони, які забруднені вибухонебезпечними предметами) України, займає щонайменше 82 525 км², що складає 13,6% території України [15]. За наявних масштабів мінного забруднення ґрунтів, найефективнішим видом їхнього очищення є гуманітарне розмінування, оскільки воно не пов'язане з безпосереднім знешкодженням вибухонебезпечних об'єктів, дозволяє мінімізувати негативний вплив на довкілля та господарську діяльність, якнайшвидше повернути землям втрачену функцію – сільськогосподарську, промислову, рекреаційну тощо [16, ст. 4]. Відновлення ресурсного потенціалу аграрного сектору України неможливо без оновлення (а в регіонах проведення бойових дій – побудови зруйнованих) іригаційних систем на зрошуваних землях регіону. За даними Держводагентства, площа зрошуваних земель у Донецькій та Луганській областях до війни становила 122 тис. гектарів та 54 тис. гектарів відповідно, але фактично у 2019 році зрошувалося лише 5 тис. гектарів у Донецькій області (угіддя Луганської області не зрошувалися взагалі). Відновлення потенціалу зрошувальних та дренажних систем було передбачено Стратегією зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, яка буде проходити у три етапи. В межах другого етапу у 2022 р. був прийнятий Закон України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» [17]. Паралельно з розбудовою нормативного регулювання не менш важливим завданням залишається пошук інвестицій, адже витрати на модернізацію інженерної інфраструктури зрошення на одних тільки підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей, оцінюються на рівні 430 млн. доларів США [17]. На виконання цього завдання Міністерство аграрної політики та продовольства України у серпні 2021 р. підписало з Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) угоду щодо організаційної підтримки реформи та впровадження доступних фінансових інструментів для аграріїв [18].

Відновленню земельних та інших природних ресурсів має сприяти й визначення та обрахування шкоди та збитків, завданих довкіллю України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Міндовкілля у квітні 2022 року вже прийняло відповідну Методику, де встановлюється порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності [19]. Всі матеріали, які використовувалися для проведення розрахунку, формуються в окрему справу, яка зберігається в уповноваженому органі, що здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Аналогічні Методики вже прийняті також щодо визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами внаслідок збройної агресії Російської Федерації [20] та щодо розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану [21]. А отримані від відшкодування кошти,

сподіваємось, будуть використані в майбутньому на відновлення зазначених природних ресурсів.

Зрозуміло, що зараз пріоритетними задачами є досягнення інших нагальних цілей і можна припускати, що ефективне здійснення заходів щодо відновлення земель та інших природних ресурсів можливе: а) тільки на підконтрольних Україні, а також частково на деокупованих територіях після їх розмінування; б) в повному обсязі – у повоєнний період. До того ж відновлення багатьох природних ресурсів займає вочевидь багато часу. Щоб точно підрахувати збитки, завдані інфраструктурі України у війні з РФ, знадобляться також наполегливість, точність, терпіння та час. Безперечно, після війни ми стикнемося з тяжкими наслідками бойових дій – руйнуванням екосистем, забрудненням ґрунтів, зменшенням біорізноманіття, зростанням кількості шкідників у лісах, втратою цілих масивів лісів та інших екосистем внаслідок пожеж. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості матеріальних, в тому числі й природних ресурсів. Є також ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, адже сучасна війна – це суттєвий небезпечний внесок у процеси зміни клімату, а відновлення країни неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів та інших забруднюючих речовин.

Одним із важливих стратегічних секторів відбудови є енергетичний. Знищення критичної інфраструктури, окупація, енергетичний тероризм внесли суттєві негативні зміни у сферу енергетики країни, в тому числі в галузь відновлюваної енергетики. Фахівці зауважують, що зберігається вірогідність того, що деякі елементи захисту довкілля та розвитку ВДЕ хоч і будуть присутні в українському сценарії відновлення, але «стратегія виживання» може превалювати над «стратегією сталого розвитку», принаймні у перші роки відбудови [22].

Проте, не зважаючи на суттєві перешкоди та проблеми, сьогодні в Україні є шанс стати екологічно чистою країною, адже у післявоєнний період обов'язково буде проваджуватися діяльність щодо ліквідації негативних екологічних наслідків війни та діяльність щодо їх попередження в майбутньому. Буде відбуватися екологічна модернізація. Це означає, що всі знищені промислові підприємства, підприємства важкої металургії та енергетики будуть відбудовуватися із дотриманням принципу мінімізації викидів у навколишнє середовище, а також буде робитися все для того, щоб якнайшвидше відновити та захистити природні ресурси України. Про це вже заявив прем'єр-міністр України Д. А. Шмигаль в одному зі своїх інтерв'ю, в якому наголосив, що, у кожному місті має бути сміттєпереробний завод, очисні споруди, якісний водопровід та водовідведення. Також впроваджуватимуться технології "зеленої" економіки [23].

Тому вже сьогодні постає завдання щодо розроблення широкомасштабних національних програм по відновленню довкілля та його природних ресурсів та приєднання до екологічних програм західних партнерів. Необхідно вже зараз впроваджувати певні заходи по відтворенню ґрунтів на звільнених територіях України, що прискорить відновлення екосистем, а також вирішить питання розвантаження земель від надмірної експлуатації у зв'язку із інтенсивним вирощуванням сільськогосподарської продукції. Саме тому сьогодні представники української влади працюють над новими стратегіями та планами по відновленню довкілля всієї України, а також намагаються знаходити та приєднувати нашу країну до міжнародних екологічних програм та залучати допомогу країн – партнерів. Наприклад, у червні 2022 року Україна приєдналася до європейської програми «LIFE». Ця програма є потужним інструментом фінансування ЕС для діяльності в сфері навколишнього середовища та клімату. Її бюджет на 2021–2027 роки становить 5,43 мільярдів євро, що надає

можливість Україні частину цих коштів використати на відновлення свого навколишнього середовища та зробити її ближчою до вступу в ЕС. За словами Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Р. О. Стрільця, Міндовкілля вже має більше 15 конкретних пропозицій, які будуть оформлені у відповідні проекти для подання на розгляд програми «LIFE». Серед пріоритетів – відновлення річок, розвиток заповідного фонду, побудова центрів для реабілітації птахів та диких тварин, ренатуралізація екосистем тощо [24].

У липні 2022 року в Швейцарії відбулася Міжнародна конференція з відновлення України, на якій були присутні представники 50 країн – партнерів та близько 20 міжнародних організацій. На цій конференції було прийнято Декларацію Лугано, якою визнається, що проєкт Плану відновлення та розвитку України, який розроблений нашою державою і містить довкіллеву складову, є рамковим документом загального відновлення країни. До того ж, буде забезпечуватися фінансова, політична та технічна підтримка партнерів. Довкіллева складова національного плану, яка має назву «Екологічна безпека», проголошує, що в післявоєнний період Україна буде розвиватися в напрямку «зеленого курсу», дотримуючись всіх європейських стандартів та забезпечуючи чисте і безпечне довкілля. Для досягнення цієї мети необхідно провести 9 ключових реформ, а саме: 1) інтегрована кліматична політика; 2) екологічна безпека (хімічна та радіаційна); 3) реформа регулювання промислового забруднення; 4) ефективне управління відходами; 5) збалансоване використання природних ресурсів; 6) управління природоохоронними територіями для збереження ландшафтного та біологічного різноманіття; 7) ефективне державне управління в галузі охорони довкілля; 8) екологічний контроль та юридична відповідальність; 9) комплексний моніторинг довкілля. Тобто, як можна побачити, План торкається майже всіх екологічних сфер, що може ефективно відновити нашу країну та її природні ресурси. Після виконання всіх пунктів Плану відновлення очікується досягнення таких результатів:

- екологічні та кліматичні цілі інтегровані до секторальних політик (синхронізовані з Європейським зеленим курсом);
- підвищено рівень хімічної, радіаційної та ядерної безпеки;
- удосконалено систему управління відходами, створено 142 об'єкта управління відходами;
- зменшено промислове забруднення (кількісна оцінка буде проведена після закінчення бойових дій);
- зменшено на 20% збитки, що завдаються шкідливою дією вод, в результаті відновлення споруд протипаводкового призначення;
- запроваджено стале управління лісами, збільшено лісистість території країни до не менше ніж 18% до 2035 р.;
- створення 170 нових рекреаційних об'єктів;
- побудовано 15 екодуків на шляхах міграції тварин (біопереходів);
- створено державну систему моніторингу стану довкілля відповідно до європейських стандартів;
- створено 10 природоохоронних територій, які відповідають кращим європейським практикам;
- державне управління реформовано відповідно до принципів SIGMA/OECD, цифровізація галузі;
- досягнуто >60+% рівня довіри до контролю за довкіллям [25, с. 3–4].

Для досягнення цих результатів звичайно необхідне відповідне нормативно – правове забезпечення. Тому зараз вже розроблений приблизний перелік нормативно – правових актів, які допоможуть законно реалізувати всі цілі, дотримуючись певних правил та нормативів. Більшість з них будуть розроблятися у 2023, а прийняті – у 2024 році.

Висновок. Критичний стан комунальної інфраструктури, ресурсного потенціалу, низький рівень забезпечення питною водою населення, руйнація родючих ґрунтів та інших природних ресурсів, соціальний та економічний занепад села – це все те, що ми спостерігали з 2014 року в Донецькій та Луганській областях під час бойових дій на сході. Наразі Україна має готуватися до ще більших масштабів екологічної катастрофи на деокупованих землях, що стала одним із наслідків збройної агресії РФ. Їх ліквідація потребуватиме не тільки залучення іноземних інвестицій, а й акумуляції власних ресурсів, зокрема пріоритету державної підтримки найбільш постраждалим регіонам України та скорочення державного фінансування областей, які понесли найменші втрати у зв'язку з російським вторгненням. В таких умовах відновлення земельних та інших природних ресурсів має бути першочерговим завданням, адже від їх якості та кількості залежить вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки та зміцнення економічного потенціалу країни в цілому. План післявоєнного відновлення України є масштабним, але важливо, щоб він включав і заходи з відновлення та збереження екосистем, а до планів із відбудови населених пунктів були включені доцільноорієнтовані рішення та заходи з адаптації до зміни клімату. Вбачається, що відновлення (відтворення) природних ресурсів має стати

частиною загального економічного відновлення країни у післявоєнний період. В сучасних умовах вже обговорюється та формується державна стратегія повоєнного економічного розвитку України, частиною якої є кліматична модернізація економіки [26]. У цьому зв'язку вже зараз слід розробити план заходів щодо відновлення земель, лісів та інших природних ресурсів, порушених внаслідок воєнних дій, що можуть потенційно вирішити продовольчі (і не тільки) проблеми. Їх можна включити й до заходів здійснення відновлювальних робіт з ліквідації наслідків воєнних дій під час дії воєнного стану. Завдяки впровадженню зазначених реформаций, можна досягти вражаючих результатів, які виведуть Україну на «зелений курс» і допоможуть нашій державі стати екологічно чистою країною в майбутньому. Європейська програма «LIFE» забезпечить Україні фінансові надходження, що будуть стимулювати пришвидшення виконання поставлених завдань екологічного відновлення наших територій. Однак важливо на цьому не зупинятися і шукати більше міжнародних екологічних програм, а також залучати подальшу підтримку наших партнерів. Це може відкрити для нашої країни великі можливості для відновлення довкілля після війни та стати матеріальним підґрунтям для забезпечення в подальшому сталого мирного розвитку не лише в Україні, а й в світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 18-24 серпня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39615.html> (дата звернення: 22.10.2022).
2. Названі збитки для природи України від одного російського танка. Світ : веб-сайт. URL: <https://svit.kpi.ua> (дата звернення: 22.10.2022).
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 22.10.2022).
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 22.10.2022).
5. Анісімова Г.В., Донець О. В. Екосистемний підхід до відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів як основа сучасного концепту формування національної екологічної політики. Науково-практичний журнал «Екологічне право». 2020 р., № 3. С. 7-13/
6. Суетнов Є. П. До питання визначення екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Problems of legality*. 2020 р., № 149. С. 92-113.
7. Donets O. Instituting Principle for the reproduction (restoration) of natural resources and complexes in the Context of Ensuring and Protecting Fundamental Human Rights. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 4 (12). P. 62–89. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000085> (дата звернення: 22.10.2022).
8. Лісова Т. В. Деякі актуальні питання правового забезпечення відновлення земель. *Актуальні проблеми держави і права*, 2021 р. с. 94-103.
9. Лісова, Т. В. "Щодо питання про відновлення земель як виду земельних відносин." *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право 36 (1) (2016): 200-203.
10. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 22.10.2022).
11. Про затвердження Порядку консервації земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2022-п> (дата звернення: 22.10.2022).
12. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-р> (дата звернення: 22.10.2022).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20> (дата звернення: 22.10.2022).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20> (дата звернення: 22.10.2022).
15. Асоціація саперів: Майже 15% території України заміновано (КАРТА). Експрес ТВ: веб-сайт. URL: <https://espresso.tv> (дата звернення: 22.10.2022).
16. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19> (дата звернення: 22.10.2022).
17. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 14 серпня 2019 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-р> (дата звернення: 22.10.2022).
18. Мінагрополітики уклало Меморандум зі світовим лідером із виробництва іригаційного обладнання. Міністерства аграрної політики та продовольства України : веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 22.10.2022).
19. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 04.04.2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22> (дата звернення: 22.10.2022).
20. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 року № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22> (дата звернення: 22.10.2022).
21. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 13.04.2022 № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22> (дата звернення: 22.10.2022).
22. Крайні практики реструктуризації боргу та повоєнного «зеленого» відновлення: можливості для України. Квартальний звіт № 2 Міжнародного фонду «Відродження». URL: https://dixigrup.org/wp-content/uploads/2022/08/2-quart_d4cl.pdf (дата звернення: 22.10.2022).

23. Україну після війни відновлюватимуть у 3 етапи: Шмигаль озвучив подробиці. Obozrevatel : веб-сайт. URL: <https://www.obozrevatel.com> (дата звернення: 22.10.2022).

24. Україна приєдналася до європейської програми «LIFE» для клімату та довкілля. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 22.10.2022).

25. Національний план відновлення України, розділ «Екологічна безпека» : проект Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : урядовий портал. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39389.html> (дата звернення: 22.10.2022).

26. Концепція Стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf> (дата звернення: 22.10.2022).